

de komediant, de piraat en de geschiedvervalser

Een onderzoek naar de oorsprong van de Nederlandse sinterklaastraditie

Michiel C de Jong

de komediant, de piraat en de geschiedvervalser

Een onderzoek naar de oorsprong van de Nederlandse sinterklaastraditie

Michiel C de Jong

Inhoud

Voorwoord	1
Inleiding	3
de komediant	6
Sinterklaas voor volwassenen	7
Komedianten in de 17e eeuw	15
Sinterklaas in de 18e en 19e eeuw	26
Zwarte Piet in de 19e eeuw	36
Het huidige feest voor volwassenen	45
de piraat	48
Drie intochten	49
De aankomst van piraat Murad Raïs	57
De bron voor het aankomstverhaal?	66
Meer aanwijzingen voor piraten	72
de geschiedvervalser	80
Een wankel basis	81
Inleiding in het Meertens Instituut	85
Onderzoek naar de sinterklaastraditie	87
Bevindingen	103
Geschiedvervalsing	111
Afwijzing verband met slavernij	115
Bronnen	117
beelden	123
English summary	155

Voorwoord

In de zomer van 2017 stuitte ik op de suggestie dat Zwarte Piet afkomstig zou kunnen zijn van piraten. Ik vond dit een vergezochte maar fascinerende gedachte. Ik vroeg mij af of er ooit piraten in Nederland zijn geweest die aanleiding konden hebben gegeven tot de vorming van Zwarte Piet. Op internet vond ik al snel een aankomst van een piraat, die van Murad Raïs in Veere in 1623. Deze aankomst is een bekend historisch feit. Ik wilde mijn spontane onderzoek bijna opgeven tot ik ontdekte dat de piraat eind november aankwam, tegelijk met de huidige Sinterklaas.

Ik gaf mezelf een week om dit verder te onderzoeken. In die periode werd duidelijk dat de details van het bezoek bijzondere overeenkomsten vertonen met de huidige aankomst van Sinterklaas. Daarnaast bleek dat er in de verdere historie meerdere feiten bestaan die door geen enkele andere ontstaanstheorie verklaard kunnen worden. Deze combinatie gaf mij de overtuiging dat ik hier een aannemelijke theorie voor de oorsprong van het sinterklaasverhaal te pakken had.

Ik heb deze theorie online gepubliceerd op duivelsenpiraten.nl. Ik werd tweemaal geïnterviewd door een landelijk dagblad. Zij zagen af van publicatie na raadpleging van deskundigen. Wel verscheen er een artikel in PZC, de provinciale Zeeuwse krant. Hierdoor kreeg de publicatie de benodigde aandacht. Deskundigen reageerden lauw tot vernietigend. Dit was teleurstellend omdat ik had gehoopt dat de publicatie aanleiding zou geven tot verder onderzoek door historici. In januari 2018 concludeerde ik dat dit waarschijnlijk niet meer zou gaan gebeuren en besloot ik het zelf op te pakken.

Na twee weken zoeken vond ik een relatie tussen de sinterklaastraditie en figuren uit de commedia dell'arte. Terugblikkend blijkt dit de sleutel geweest te zijn tot mijn verdere ontdekkingen. De informatie bleek niet moeilijk te vinden. Het enige dat nodig was, was een onbevangen blik en de wil om het raadsel te ontrafelen. Uit de boeiende geschiedenis van het sinterklaasfeest blijkt dat deze traditie diep in de Nederlandse cultuur geworteld is.

Ik ben tijdens dit onderzoek geschrokken van de vooringenomenheid van leidende onderzoekers op dit gebied. Zij proberen slechts bevestiging te zoeken voor hun eigen overtuigingen. Daarbij negeren ze historische bronnen en voeren associaties op als feiten. Ik hoop dat deze publicatie bijdraagt aan een betere onderzoekspraktijk. Het is van belang dat wetenschappelijk onderzoek objectief is en niet wordt gestuurd door activistische agenda's.

Het onderzoek naar de sinterklaastraditie is hiermee geenszins afgerond. Met de ontdekkingen die ik in deze publicatie beschrijf open ik juist gebieden die nog allerlei geheimen prijs kunnen geven.

Inleiding

Dit onderzoek geeft een volledig nieuwe visie op de historie van de Nederlandse sinterklaastraditie. Het bestaat uit drie delen. Elk deel heeft een eigen perspectief en kan onafhankelijk van de andere delen worden gelezen. Wie ze allemaal leest zal merken dat ze elkaar versterken.

de komediant

De komediant gaat terug naar het sinterklaasfeest in de 17e eeuw. De viering van Sinterklaas is in die tijd belangrijker dan over het algemeen wordt aangenomen. De knecht van Sinterklaas bestaat nog niet, maar is wel terug te voeren tot deze tijd. Duidelijk is dat de zwarte knecht, zoals die in 1850 voor het eerst door Jan Schenkman is vormgegeven, niet uit de lucht komt vallen. Het hele verhaal van de ontwikkeling van komediant in de 17e eeuw tot Zwarte Piet in de 19e eeuw wordt ondersteund door bewijs, bestaande uit historische teksten en beelden. Ook wordt de naam Zwarte Piet verklaard. *De komediant* geeft een aantal nieuwe verrassende inzichten in de geschiedenis van het sinterklaasfeest en laat zien dat deze volkstraditie diep in de Nederlandse cultuur verankerd is.

de piraat

Ook *de piraat* geeft nieuwe inzichten in de sinterklaastraditie. Zo blijkt dat het verhaal van Schenkman eigenlijk drie aankomsten bevat. De aankomst per boot is de bekendste en is mogelijk terug te voeren op de aankomst van een piraat in de 17e eeuw. Hoewel er geen bewijs is voor de relatie tussen de piraat en het aankomstverhaal van Sinterklaas, zijn er veel aanwijzingen voor. *De piraat* verbindt het Nederlandse sinterklaasverhaal met Noord-Afrikaanse islamitische slavenhandelaren die handelden in Europese christelijke slaven.

de geschiedvervalser

Het Meertens Instituut heeft expliciet de opdracht Nederlandse volksgebruiken te onderzoeken. In het onderzoek naar de sinterklaastraditie gaat het ervan uit dat Zwarte Piet een oorsprong heeft die met slavernij te maken heeft en dat hij mogelijk een zwarte page voorstelt. Ook veronderstelt het Meertens Instituut dat de sinterklaastraditie in de huidige vorm nog een betrekkelijk recent verschijnsel is en dat het niet diep verankerd is in de Nederlandse cultuur. Deze uitgangspunten hebben het onderzoek sterk beïnvloed en hebben geleid tot foute conclusies. Alle relevante artikelen van het Meertens Instituut worden in *de geschiedvervalser* geanalyseerd. In deze artikelen is geen enkel bewijs of duidelijke aanwijzing te vinden voor het verband tussen Zwarte Piet en zwarte pages of zwarte slaven.

beelden

Voor het achterhalen van de oorsprong van de Nederlandse sinterklaastraditie blijken historische beelden essentieel. In de tekst wordt, middels Romeinse cijfers, regelmatig verwezen naar de schilderijen, illustraties, foto's en andere afbeeldingen die in het beeldenkatern te vinden zijn.

Bronnen

de komediant

- [1] F. Mensonides, „Mattheus Gansneb Tegnagel: Seksschandaal in Amsterdam,” [Online]. Available: http://www.fransmensonides.nl/humor_zij5.htm.
- [2] R. Cordes, Jan Zoet, Amsterdammer 1609-1674: leven en werk van een kleurrijk schrijver, Hilversum: Verloren, 2008, pp. 148-150.
- [3] J. M. Montias, Art at Auction in 17th Century Amsterdam, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2002, pp. 220, 304.
- [4] I. Prins, „Amsterdamse schimpdichters vervolgd,” *Jaarboek Amstelodamum*, p. 190, 1933.
- [5] J. t. Gouw, de oude tijd, Amsterdam, 1874.
- [6] M. v. Melle, „Slickerdemickjes eten en Sotternieën kijken,” *OnsAmsterdam*, pp. 446-447, november/december 2009.
- [7] R. Dekker, Lachen in de gouden eeuw, Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1997.
- [8] St. Niklaesgift, Amsterdam: Iohannes Iacot, 1644.
- [9] Het oudt Haerlems liedt-boeck, inhoudende vele historische ende amoureuse liedekens, Amsterdam: J Bouwman, 1680.
- [10] Apollo's nieuwe-jaers-gift aen het bekoorlycke Hollandsche jufferschap, s' Gravenhage: J van den Berg, 1745.
- [11] De gekroonde Utrechtse vrede, of Nederlandze Vreugd Godin, Amsterdam: J Konynenberg, 1718.
- [12] J. t. Gouw, De Volksvermaken, Haarlem, 1871.
- [13] C. R. Hermans, De Aardbol, Amsterdam: JH Laarman, 1841.
- [14] de politieke kruyer, J. Verlem, 1786, p. 605.
- [15] J. t. Gouw, Amsterdamsche kleinigheden, Amsterdam: Brinkman, 1864, p. 26.
- [16] J. Kleijntjens en Dr. H. H. Knippenberg, Schetsen uit de vaderlandsche geschiedenis, Amsterdam: RK boekcentrale, 1918.
- [17] Van eigen bodem, Amsterdam: Batavia: Graauw, 1900, p. 142.
- [18] R. L. Ehrenstein, „De invloed van de commedia dell' arte in Nederland tot 1800,” *Scenarium* 5, pp. 91-106, 1981.
- [19] B. Albach, „Pekelharing, Personage en Potsenmaker,” *Literatuur*, vol. 7, nr. Amsterdam University Press, 1990.
- [20] B. Albach, Langs kermessen en hoven, Zutphen: De Walburg Pers, 1977.
- [21] L. Janssen, Nicolaas, de duivel en de doden, 1993.
- [22] Frans Hals Museum, *Expositie: "De kunst van het lachen"*, Haarlem, 2018.

- [23] L. d. Vries, *Verhalen uit kamer, keuken, kroeg*, Amsterdam: University Press Salome, 1999.
- [24] S. J. Gudlaugsson, *De komedianten bij Jan Steen en zijn tijdgenooten*, 's-Gravenhage: A A M Stols, 1945.
- [25] S. Zijlstra, *Om de ware gemeente en de oude gronden*, Hilversum, Leeuwarden: Uitgeverij Verloren, Fryske Akademy, 2000.
- [26] „Moody surprise, a lost Watteau rediscovered after 200 years,” *Economist*, juli 2008.
- [27] E. d. Jongh, *Tot lering en vermaak*, Amsterdam: Rijksmuseum, 1976.
- [28] J. v. Dalen, *Geschiedenis van Dordrecht*, Dordrecht: Morks, 1931-1933.
- [29] J. v. Gysen, *Jan van Gysens maandaagse Amsterdamsche mercurius*, Amsterdam: Jacobus van Egmond, 1717.
- [30] W. J. v. Egmont, „De nieuwe sint nicolaasprent,” 1761-1804. [Online]. Available: <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-OB-202.599>.
- [31] H. Kup, *De Sint Nicolaas avond, of Het bezoek door den schoorsteen: blyspel*, Amsterdam: Hendrik van Kesteren, 1809.
- [32] *Bijdragen tot het menschelijk geluk*, vol. 3, Utrecht, Amsterdam: G.T. Van Paddenburg en zoon en M Schalekamp, 1790, p. 108.
- [33] D. J. v. d. Ven, *Friese volksgebruiken weerspiegeld in Europese folklore*, Bergen: Gesto, 1972.
- [34] G. Brender `a Brandis, *Almanach tot nut van't algemeen, voor het schrikkeljaar 1792*, Amsterdam: Mathijs Schalekamp, 1792, p. 139.
- [35] S. Wagener, *Spookerijen. Korte vertellingen uit het ryk der waarheid.*, Amsterdam: Holtrop, Willem, 1798, p. 183.
- [36] F. Pucci, *Tante Keetje's prentenboek*, Zwolle: H.L. van Hoogstraten, 1854.
- [37] Hopmanius, *Losse bladen uit het zondenregister van ondeugende kinderen*, Amsterdam: G.W. Tielkemeijer, 1859.
- [38] H. Wagner, *Nieuw speelboek voor jongens*, Deventer: Ter Gunne, 1872.
- [39] T. Thijssen, *Kees de Jongen*, Amsterdam: C.A.J. van Dishoeck, 1923.
- [40] P. J. Buijnsters en L. Buijnsters-Smets, *Lust en Lering, geschiedenis van het Nederlandse Kinderboek in de 19e eeuw*, Zwolle: Waanders, 2001.
- [41] J. Helsloot, „pietermeknecht,” [Online]. Available: <https://www.meertens.knaw.nl/cms/en/109-nieuwsbrief/uitgelicht/143677-de-oudst-bekende-naam-van-zwarte-piet-pieter-me-knecht-1850>. [Geopend 2018].
- [42] K. Meisen, *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande. Eine kultgeographisch-volkskundliche Untersuchung.*, Düsseldorf: Schwann, 1931.
- [43] A. J. Scheer, „www.wildgeraasdefilm.nl,” [Online]. Available: <http://www.wildgeraasdefilm.nl/nieuws/open-brief-aan-asscher-en-nederlandse-publieke-omroep/>.
- [44] A. Scheer, *Zwarte Sinterklazen*, 2014.
- [45] J. Mesman, „Black Pete through the Eyes of Dutch Children,” 2016.

- [46] Helsloot, Vermaak tussen beschaving en kerstening, amsterdam: Meertens Instituut, 1995.
- [47] J. Helsloot, „Sinterklaas - altijd anders,” *Sint Nicolaasgenootschap Nederland*, pp. 96-103, 2003.
- [48] P. v. Trigt, 1000 jaar Sinterklaas, Volendam: LM Publishers, 2016.
- [49] J. d. Bruin, Nederlanders viere feest, Zwolle: Waanders, 2010, p. 198.
- [50] J. Schenkman, St. Nikolaas en zijn knecht, Amsterdam: G Th Bom, 1850.
- [51] J. Schenkman, Sint Nicolaas schenkt ieder wat, Amsterdam: G Th Bom, 1850.

de piraat

- [1] J. t. Gouw, De Volksvermaken, Haarlem, 1871.
- [2] A. v. d. Berg, Geschenk voor de jeugd, Amsterdam: Johannes Allart, 1788 .
- [3] J. v. Lennep, Nootenkraker en muizekoning: eene vertelling voor groote en kleine kinderen, Amsterdam: Wijer Warnas, 1840.
- [4] A. Coolen, Het donkere licht, Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar, 1929.
- [5] H. Jacob Lennep, Nootenkraker en muizekoning: eene vertelling voor groote en kleine kinderen, Amsterdam: P Mijer Warnars, 1840, p. 6.
- [6] C. Schaick, Sint Nikolaas-vertellingen voor de jeugd, Amsterdam: Willems , 1849.
- [7] G. v. Lier, Artist, *Aankomst van Sint-Nicolaas*. [Art]. Rijksmuseum, 1840-1850.
- [8] „Wilde_Jacht,” [Online]. Available: https://nl.wikipedia.org/wiki/Wilde_Jacht.
- [9] J. Schenkman, Sint Nicolaas schenkt ieder wat, Amsterdam: G Th Bom, 1850.
- [10] R. Davis, Christian Slaves, Muslim Masters, 2004.
- [11] H. Hardenberg, Tussen Zeerovers en Christenslaven, Leiden: Stenfert Kroese's uitgevers mij, 1950.
- [12] J. Vermeulen, Sultans, slaven en renegaten: de verborgen geschiedenis van de Ottomaanse rijk, 2001.
- [13] R. Coindreau, Les corsaires de Salé, 1993.
- [14] wiki, „Barbarijse zeerovers,” [Online]. Available: https://nl.wikipedia.org/wiki/Barbarijse_zeerovers.
- [15] „Jan_Janszoon,” [Online]. Available: https://nl.wikipedia.org/wiki/Jan_Janszoon.
- [16] P. Wilson, Piraten en hun Utopia, 2007.
- [17] L. Vrijman, Kaapvaart en Zeeroverij, 1938.
- [18] K. Hreinsson en A. Nichols, The Travels of Reverend Olafur Egilsson, The story of the Barbary Corsair Raid on Iceland in 1627, 2008.
- [19] D. Ekin, The Stolen Village, Baltimore and the Barbary Pirates, 2006.
- [20] A. G. Jamieson, Lords of the Sea: A History of the Barbary Corsairs, 2012.
- [21] L. BENNASSAR en B. BENNASSAR, Les Chrétien d'Allah, 2006.

- [22] A. Tinniswood, *Pirates of Barbary: Corsairs, Conquests and Captivity in the Seventeenth-Century Mediterranean*, 2011.
- [23] A. Zuidhoek, *NEDERLANDERS ONDER DE BARBARIJS/TURKSE ZEEROVERS*, 2006.
- [24] M. d. Jong, „de Nederlandse sinterklaastraditie: Duivels en Piraten,” 21 oktober 2017. [Online]. Available: <http://www.duivelsenpiraten.nl/wp-content/uploads/2017/10/De-Nederlandse-sinterklaastraditie-Duivels-en-Piraten.pdf>.
- [25] C. Blok, „Zwarte Piet was geen knecht, maar een piraat die cadeaus uitdeelde in Veere,” *PZC*, 21 oktober 2017.
- [26] S. d. Vries, *Historie van Barbaryen en des zelfs zee-roovers*, Amsterdam: Jan van Hoorn, 1684.
- [27] „de-goudschat-van-serooskerke,” [Online]. Available: <http://www.zeeuwsarchief.nl/zeeuwse-verhalen/de-goudschat-van-serooskerke/>.
- [28] A. d. Cock, *Spreekwoorden en zegswijzen*, Gent: Hoste, 1905.
- [29] *Arlequin slaaf of de gelukkige wanhoop in vijf pantomimes*, Alkmaar: Johannis Halfman, 1742.
- [30] N. v. Wassenaer, *Een Historisch verhael aller gedencwaerdiger geschiedenissen*, Amsterdam: Jan Jansz, 1627.
- [31] V. W. Lunsford, *Piracy and Privateering in the Golden Age Netherlands*, New York: PALGRAVE MACMILLAN, 2005, pp. 142-143.
- [32] Wikipedia, „A_Christian_Turnd_Turk,” Wikipedia, [Online]. Available: https://en.wikipedia.org/wiki/A_Christian_Turn%27d_Turk. [Geopend 3 mei 2018].
- [33] E. Verwijs, *Sinterklaas*, Nijhoff, 1863.
- [34] Wikipedia, „Laurens de Graaf,” [Online]. Available: https://en.wikipedia.org/wiki/Laurens_de_Graaf.
- [35] J. Fortescue, *Calendar of State Papers Colonial, America and West Indies: Volume 11, 1681-1685*, London: Her Majesty's Stationery Office, 1898.
- [36] J. Korteweg, *Kaperbloed en koopmansgeest*, Amsterdam: Balans, 2006.
- [37] B. Vinson, *Bearing Arms for His Majesty: The Free-Colored Militia in Colonial Mexico*, Redwood City: Stanford University Press, 2003.
- [38] „www.pierre-marteau.com,” [Online]. Available: <http://www.pierre-marteau.com/currency/converter/spa-hol.html>. [Geopend 15 mei 2018].
- [39] A. Doedens en J. Houter, *De Watergeuzen, een vergeten geschiedenis, 1568-1575*, Zutphen: WalburgPers, 2018.
- [40] „de binnenvaart,” [Online]. Available: <http://www.debinnenvaart.nl/binnenvaarttaal/>. [Geopend 19 april 2018].
- [41] B. W. e. A. Deken, *Historie van mejuffrouw Cornelia Wildschut*, Den Haag: Isaac van Cleef, 1793.
- [42] *Europa op het einde der agttiende eeuw*, Dordrecht: Leeuw, Jan de, 1790, p. 59.

- [43] P. Weiland, *Nederduitsch taalkundig woordenboek: B, C, D, Volume 2*, Amsterdam: Johannes Allart, 1801, p. 281.
- [44] D. Schelte, *Aardige characteren, ofte Geestige uytbeeldinge van hondert verscheide personen*, Amsterdam: Hendrik Schelte, 1705, p. 27.
- [45] *De vaderlandsche land en zee courier*, Rotterdam, 1781, p. 30.
- [46] Cheribon, *de zwarte jager*, Amersfoort: A M Slothouwer, 1872.
- [47] J. F. Cooper, *de roode zeeroover*, Amsterdam: J F Schleijer, 1836.
- [48] J. Schenkman, *St. Nikolaas en zijn knecht*, Amsterdam: G Th Bom, 1850.

de geschiedvervalser

- [1] E. Boer-Dirks, „Nieuw licht op Zwarte Piet,” 1993.
- [2] B. Henkes, *Uit liefde voor het volk : volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit*, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2005.
- [3] M. Slagboom, „<https://maartenslagboom.nl/>,” [Online]. Available: <https://maartenslagboom.nl/overige/j-j-voskuils-collegas-van-het-meertens-instituut-over-de-romancyclus-het-bureau/>. [Geopend 10 juli 2018].
- [4] Helsloot, *Vermaak tussen beschaving en kerstening*, amsterdam: Meertens Instituut, 1995.
- [5] P. d. Rooij, „Notities bij Johannes Ignatius Antonius (John) Helsloot,” [Online]. Available: <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-beltzer/I12410.php>. [Geopend 24 April 2018].
- [6] J. Helsloot, „Sinterklaas en de komst van de kerstman,” *Volkskundig bulletin*, 1996.
- [7] J. Helsloot, „Feest en vermaak. Sinterklaasfeesten in de 19e en 20e eeuw,” 2000.
- [8] J. Helsloot, „De opkomst van Sinterklaas als nationaal feest in Nederland,” *Faszination Nikolaus*, pp. 105-139, 2001.
- [9] J. Helsloot, „5 december,” *SKRIPT historisch tijdschrift*, 2002.
- [10] J. Helsloot, „Sinterklaas - altijd anders,” *Sint Nicolaasgenootschap Nederland*, pp. 96-103, 2003.
- [11] J. Helsloot, „de strijd om Zwarte Piet,” *Cultuur en migratie in Nederland. Veranderingen van het alledaagse 1950-2000*, pp. 249-272, 2005.
- [12] J. Helsloot, „De ambivalente boodschap van de eerste ‘Zwarte Piet’ (1850),” *De kleine Olympus*, 2008.
- [13] J. Helsloot, „Is Zwarte Piet uit te leggen?,” 2008.
- [14] J. Helsloot, „Contesting Ambiguity,” *THE RITUAL YEAR 5 THE POWER OF THE MASK*, vol. 2013, pp. 124-132, 2009.
- [15] J. Helsloot, „De oudst bekende naam van Zwarte Piet: pieter-mê-knecht (1850),” 2011.
- [16] J. Helsloot, „Zwarte Piet and Cultural Aphasia in the Netherlands,” 2012.

- [17] J. Helsloot, „Naar een afscheid van Zwarte Piet,” Montfoort, 2012.
- [18] *DE conferentie - John Helsloot*. [Film]. <http://www.den.nl/pagina/457/keynotes/>, 2012.
- [19] A. Stoler, *Colonial Aphasia: Race and Disabled Histories in France*, Durham: Duke University Press, 2011.
- [20] nederlandwordtbeter, „<https://nederlandwordtbeter.nl/>,” [Online]. Available: https://nederlandwordtbeter.nl/wpcontent/uploads/2016/10/NLWB_LESPAKKET_HANDLEIDING_FINAL_SEP_2016.pdf. [Geopend 15 mei 2018].
- [21] M. Balkenhol, „racism as satire,” 2014.
- [22] *Zwarte Piet, a history*. [Film]. 2014.
- [23] A. Blakely, *Blacks in the Dutch world*, Bloomington: Indiana University Press, 1993.
- [24] J. N. Pieterse, *Wit over zwart*, Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1990.
- [25] J. N. Pieterse, „Mirakels Multiculturalisme: Zwarte Piet als Trickster,” [Online]. [Geopend 25 mei 2018].
- [26] Bennis, „Ons onderzoek is urgenter dan ooit,” Meertens Instituut, 1 december 2016. [Online]. Available: <http://www.meertens.knaw.nl/cms/nl/nieuws-agenda/nieuwsbrief/uitgelicht/145150-ons-onderzoek-is-urgenter-dan-ooit>. [Geopend 5 juni 2018].
- [27] KNAW, „VRIJHEID VAN WETENSCHAPSBOEFENING IN NEDERLAND,” KNAW, Amsterdam, 2018.
- [28] *discussie-rondom-zwarte-piet-laait-weer-op*. [Film]. <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/discussie-rondom-zwarte-piet-laait-weer-op/>, 2017.
- [29] M. Instituut, „faq-zwarte-piet,” Meertens Instituut, [Online]. Available: <https://www.meertens.knaw.nl/cms/nl/cms/nl/202-actueel/nieuws/nieuws-2013/144371-faq-zwarte-piet>. [Geopend 3 mei 2018].
- [30] wikipedia, „Geschiedvervalsing,” [Online]. Available: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Geschiedvervalsing>. [Geopend 5 juni 2018].
- [31] R. Carroll, „Het woordenboek van de scepticus: Geschiedvervalsing,” [Online]. Available: http://nederlands.skepdic.com/dict_pseudogesch.htm. [Geopend 5 juni 2018].